

Єсипенко Н. Г.,

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці

КОГНІТИВНИЙ ЗМІСТ АКТУАЛІЗОВАНОГО У ТЕКСТІ КОНЦЕПТУ

У статті розглядаються когнітивні моделі (домени), що виражають зміст втіленого у текстовому просторі концепту COMMON SENSE. Окреслюються шляхи визначення доменів. Робляться висновки про домени профілювання концепту на матеріалі англомовної прози ХХ століття.

Ключові слова: концепт, профілювання, лексико-семантичний клас, домен

В статье рассматриваются когнитивные модели (домены), выражающие содержание актуализованного в текстовом пространстве концепта COMMON SENSE. Предлагаются пути выявления доменов. Делаются выводы о доменах профилирования концепта на материале английской прозы ХХ века.

Ключевые слова: концепт, профилирование, лексико-семантический класс, домен

The article deals with the cognitive models (domains) which express the content of the concept COMMON SENSE realized in text. The ways to establish domains have been shown. The conclusion are drawn about the domains of the concept on the basis of the English literature of the XXth century.

Key words: concept, profile, lexical-semantic class, domain.

У межах лінгвістики третього тисячоліття когнітивний підхід у вивченні актуалізації концептів передбачає верховенство семантики. Проблема значення слова завжди була однією з найскладніших. За останні роки фокус уваги перемістився на визначення значення як надбання індивіда. "Класична" теорія значення слова, яка оперувала переліком семантичних ознак, поступається розгляду значення в контексті складних когнітивних структур. Значення досліджується в межах певних організованих форм чи структур глибинного рівня, що спроможні інтегрувати різного роду інформацію (енциклопедичну; інформацію, закріплену через сполучування ознак; емоційно-оцінні переживання) у цілісний образ, прототип, фрейм, домен, схему, ментальну модель [8; 9; 10]. Пошуки принципів упорядкування концептуальних і мовних знань ґрунтуються на дослідженнях і моделюванні психолінгвістичних процесів та на переорієнтації на дискурс, текст. Здатність тексту впливати на концептуальну систему людини [2; 6] та його "проживання" в культурі [1; 3; 5] дають підстави для вивчення концептів в їх текстовій реалізації. **Актуальним** є питання вираження когнітивного змісту актуалізованих у текстах концептів.

Мета статті полягає у визначенні когнітивних моделей (доменів), що виражають зміст втіленого у текстовому просторі концепту COMMON SENSE. Серед **завдань** дослідження є визначення вербальних засобів об'єктивації концепту; встановлення та класифікація супровідних до номінативної лексеми концепту слів у мікроконтексті твору; визначення семантичних сфер вираження здорового глузду (доменів профілювання) за допомогою концептуального та лінгвостатистичного аналізів. **Матеріалом** дослідження слугували англомовні художні твори ХХ століття.

Здоровий глузд часто вважають однією з особливостей ментальності англосаксонців на противагу непрактичному або ж романтичному світосприйняттю, характерному для представників інших етносів. Згідно з дефініційним аналізом лексеми-імені концепту "common sense" здоровий глузд можна визначити як "plain ordinary good judgment; the ability to think and behave in a reasonable way and to make good decisions; normal native intelligence" [7, с. 38]. Зазначимо, що дослідження словникових дефініцій репрезентує концепт на рівні мови, незалежно від авторського художнього мовлення. Семи у значенні номінативної лексеми концепту утворюють ряд безвідносних ознак, що забезпечують розпізнання концепту COMMON SENSE. Для визначення когнітивного змісту, закладеного в концепт крізь призму авторської мовної свідомості, звернімося до реалізації концепту в художніх текстах.

Номінативна щільність лінгвокультурного концепту COMMON SENSE аналізується на основі вживання в художніх творах лексем "common sense", "good sense", "sound sense", "sense" та їх слів-консоціатів у заздалегідь обумовленому текстовому просторі. Оскільки номінативне словосполучення "common sense", одноіменне з концептом, уживається в досліджуваних творах нечастотно, то лексеми-синоніми беремо до уваги при вибірці імені концепту й слів-консоціатів. У дванадцятьох романах ХХ століття знаходимо 111 випадків прямого номінування концепту, а серед супровідних слів фіксуємо переважання дієслів (1886 мовних одиниць, 1369 іменників і 756 прикметників). Мовна свідомість авторів диктує вибір того репертуару мовних засобів, які використовуються при відображенні концепту COMMON SENSE й породженні тексту. При творенні тексту відправною точкою є концепт, який визначає смислову будову тексту, а через нього – логічну будову. Крім того, концепт відображає інтенції автора. Для сприйняття концепту важливі: на поверхневому рівні – контекст, репрезентований лексемами; на глибинному рівні – загальний фонд знань автора про зазначене культурне поняття. Семантичні сфери вираження концепту, утворені лексико-семантичними класами (ЛСК) супровідних до імені концепту лексемами, допоможуть виявити спектр знань й уявлень авторів про здоровий глузд у ХХ столітті.

Для встановлення ЛСК супровідних іменників, дієслів і прикметників, вибірково вжитих авторами, проведемо статистичні розрахунки за допомогою критерію χ^2 -тест, що визначається за формулою [4, с. 98]:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E}$$

де O – фактично досліджені величини; E – теоретично очікувані, знак Σ означає суму. Чим більше емпіричні величини відхиляються від теоретичних, тим більшою в результаті виявляється сума χ^2 , тим вибірковішим є вживання досліджуваної одиниці.

Результати χ^2 -тесту вживання ЛСК супровідних слів до імен концепту у творах ХХ століття виявили значну кількість ЛСК, що спільно переважають у творах кількох авторів, а отже, отримуємо актуальні сфери вираження концепту, що засвідчує культурну спорідненість світоглядів письменників.

Три ЛСК іменників тричі актуалізуються авторами одночасно у своїх творах: “їжі / харчування” у британки V. Woolf та американських письменників T. Morrison й S. Lewis (χ^2 4,94–12,04); “фізичного стану / хвороби” проявляється лише у представників британської літератури V. Woolf, S. Maugham і D. H. Lawrence (χ^2 4,22–11,35); “природного світу” у творах британців I. Murdoch “The Italian Girl” та J. Joyce “Ulysses” та американського автора E. Hemingway “For Whom the Bell Tolls” (χ^2 4,18–9,59). Три ЛСК спільно переважають у двох письменників: “грошей / матеріальних цінностей” у американських авторів G. Stein (χ^2 = 4,63) і S. Lewis (χ^2 = 4,74); “стану” у британської письменниці I. Murdoch (χ^2 = 6,79) й американського автора S. Lewis (χ^2 = 4,40); “ментальної сфери” у британця S. Maugham (χ^2 = 3,95) й американця F. S. Fitzgerald (χ^2 = 13,26). Одиначне переважання парцел фіксуємо для: “часу / віку” і “матеріалу” (S. Lewis), “військових дій / зброї”, “установ” і “транспорту” (E. Hemingway), “права / судочинства”, “подорожі” і “діяльності” (G. Stein), “околиць” (N. H. Lee), “релігії” й “абстрактних понять” (J. Joyce), “дій” і “навчання” (D. H. Lawrence), “почуттів / емоцій” (S. Maugham), “свят / подій” (V. Woolf), “міри” (I. Murdoch) (χ^2 у межах 4,22–52,15).

Чотири ЛСК дієслів повторюються у двох авторів одночасно: “модальності” у британки I. Murdoch (χ^2 = 6,25) й американки T. Morrison (χ^2 = 11,28); “розумової діяльності” у британки M. Spark (χ^2 = 7,50) й американського автора F. S. Fitzgerald (χ^2 = 7,41); “початку / кінця дії” у британських письменників V. Woolf (χ^2 = 4,39) і D. H. Lawrence (χ^2 = 4,85); “фізіологічної дії” у авторок – британки V. Woolf (χ^2 = 17,59) й американки T. Morrison (χ^2 = 16,43). По одному разу виявляють відхилення показників χ^2 такі ЛСК дієслів: “спілкування”, “надбання” і “конструктивної діяльності” (N. H. Lee), “буття” і “руху / переміщення” (E. Hemingway), “бажання” і “володіння / втрати володіння” (G. Stein), “фізичної дії” (J. Joyce), “відчуттів / емоцій” і “руйнування / погіршення” (D. H. Lawrence), “процесу” (I. Murdoch) (χ^2 у межах 5,11–87,32).

Серед ЛСК прикметників чотири класи селективно вживаються у творах двох авторів: “опис дії, виконаної над об’єктом” в американських письменників T. Morrison (χ^2 = 8,10) і F.S. Fitzgerald (χ^2 = 20,59); “опис процесуальності” в британських авторів D. H. Lawrence (χ^2 = 6,42) і J. Joyce (χ^2 = 5,58); “природні явища” у британця D. H. Lawrence (χ^2 = 21,41) й американки T. Morrison (χ^2 = 5,05); “колір” у британського письменника J. Joyce (χ^2 = 6,15) й американської авторки T. Morrison (χ^2 = 5,32). Поодинокі селективне вживання характерне для прикметників: “опису емоцій” (S. Maugham), “опису фізіологічного стану” (I. Murdoch), “опису вартості” (J. Joyce), “позитивної оцінки” й “опису розумових здібностей” (G. Stein), “часових ознак” (N. H. Lee), “міри” (E. Hemingway) (χ^2 у межах 4,26–27,92).

Окремі ЛСК супровідних іменників, дієслів і прикметників, що селективно вживаються в проаналізованих творах, відтворюють ті галузі знань письменників, без яких утілення змісту концепту видається неможливим. Об’єднання ЛСК супровідних лексем до імені концепту за їх тематичною спільністю дає змогу відтворити цілісні домени профілювання здорового глузду у творах ХХ століття. Виокремлюємо такі домени: домен емоційних переживань (ЛСК іменників “почуттів / емоцій”, дієслів “відчуттів / емоцій”, “модальності”, “бажання”, прикметників “опису емоцій”); домен розумових здібностей (ЛСК іменників “ментальної сфери”, “навчання”, дієслів “розумової діяльності”, прикметників “опису розумових здібностей”); домен матеріального статусу (ЛСК іменників “грошей / матеріальних цінностей”, дієслів “володіння / втрати володіння”, “надбання”, прикметників “опису вартості”); домен стану особи (ЛСК іменників “фізичного стану / хвороби”, “стану”, дієслів “фізіологічної дії”, “буття”, прикметників “опису фізіологічного стану”); домен діяльності особи (ЛСК іменників “діяльності”, “дій”, дієслів “конструктивної діяльності”, “початку / кінця дії”, “фізичної дії”, “процесу”, прикметників “опису дії, виконаної над об’єктом”, “опису процесуальності”); домен мандрів (ЛСК іменників “подорожі”, “транспорту”, дієслів “руху / переміщення”); домен законності (ЛСК “права / судочинства”, “установ”); домен природного оточення (парцели з іменників “природного світу”, “околиць”, “матеріалу”, прикметників “природних явищ”, “кольору”); домен руйнівних дій (ЛСК іменників “військових дій / зброї”, дієслів “руйнування / погіршення”); домен відпочинку / вільного часу (ЛСК іменників “свят / подій”, “їжі / харчування”, “часу / віку”, дієслів “спілкування”, прикметників “часових ознак”); домен міри (ЛСК іменників “міри”, прикметників “міри”); домен релігії (ЛСК іменників “релігії”). Здебільшого наявність здорового глузду, авторами ХХ століття сприймається як позитивна ознака, про що свідчить переважання прикметників “позитивної оцінки”.

Велика кількість доменів вираження концепту COMMON SENSE, виявлена при аналізі індивідуально-авторського художнього мовлення, свідчить про глибоке осмислення в мовній свідомості письменників області, що концептуалізується. Здоровий глузд пов’язується, перш за все, з розумовими здібностями індивіда для прийняття правильних рішень. Стриманість і тверезість розуму протиставляється надмірній емоційності. Для представників англомовних націй здоровий глузд ототожнюється з практичністю, потребою діяльності, що забезпечує матеріальні статки. Дослухання до здорового глузду є, з одного боку, запорукою гарного самопочуття, фізичного стану в життєдіяльності особи, а з другого боку, гарантом дотримання законів у діловій сфері. Англійці й американці охоче вирушають у мандри, тому вміння тверезо оцінити ситуацію, марно не ризикувати свідчить про наявність здорового глузду, а його відсутність веде до руйнівних дій. Розсудливість також пов’язується з відчуттям міри та дотриманням релігійно-етичних норм.

Виявлені семантичні сфери профілювання концепту свідчать, що домени слугують виразниками знань, свідомості, переживань письменника і постають через значення слів у тканині твору.

Перспективи досліджень вбачаємо у порівняльному аналізі доменів профілювання концепту COMMON SENSE в діахронічному зрізі, що уможливить спостереження над розвитком когнітивного змісту цього концепту.

Література:

1. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : учебник для вузов / Л. Г. Бабенко. – М. : Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 464 с.
2. Ворожбитова А. А. Теория текста: антропоцентрическое направление / А. А. Ворожбитова. – М. : Высшая школа, 2005. – 367 с.
3. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) : монография / В. В. Красных. – М. : Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
4. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
5. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
6. Тарасов Е. Ф. О формах существования текстов / Е. Ф. Тарасов, М. Л. Соснова // Речевое общение: цели, мотивы, средства. – М. : Институт языкознания АН СССР, 1985. – С. 30–44.
7. Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary : new edition with CD-ROM. – 5th edition. – Heinle ELT, 2006. – 1768 p.
8. Langacker R. W. Concept, Image and Symbol: the Cognitive Basis of Grammar / R. W. Langacker. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1991 – 395 p.
9. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago : University of Chicago, 1987. – 642 p.
10. Rosch E. N. Principles of Categorization / E. N. Rosch, B. B. Lloyd // Cognition and Categorization. – Hillsdale : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27–48.